

Ekonomski razvoj i transformacije nerazvijenih društava

Manojlo Glušević

I

Ne postoji ljudsko društvo koje bismo mogli označiti kao **stacionirano**, iako mnoga društva imaju više ili manje izražene arhaične crte i nerazvijenu ekonomiku. Problem nerazvijenih društava odavno se nalazi u središtu naučne pažnje, ali je nemoguće proučavati ga u jednoj disciplini ili jednoj nauci, već se on mora obrađivati putem interdisciplinarnе saradnje, kooperacijom više naučnih disciplina.

Termin **underdeveloped countries** je izraz kojeg su uvele u upotrebu Ujedinjene nacije s namerom da se njime zameni izraz **backward** — zaostao u tehničkom i ekonomskom smislu.¹ Ovaj izraz je relativan, jer može označavati i zemlju s razvijenom kulturom, odnosno filozofijom ili umetnošću za mali broj pripadnika, za najviše slojeve toga društva, njegovu vladajuću klasu. S druge strane, nema zemlje ili naroda koji u izvesnom stepenu ili aspektu tehničkog ili ekonomskog razvoja nije u izvesnom smislu zaostao.

Izraz **underdeveloped countries** dopušta mogućnost nesporazuma, kao što je to primetio **Alfred Sauvy**.² Uopšte ne postoje dovoljno razvijena područja koja bi se suprotstavila nerazvijenim, jer u jednoj zemlji nikad nisu dovoljne sve tehničke i druge mogućnosti, niti one stoje na raspolaganju i korišćenju svim društvenim slojevima podjednako. Ne radi se samo o konfliktu tradicionalnih, arhaičnih i progresivnih društava, nego postoje i suprotnosti u okviru svakog od ovih tipova društava. Tako je, na primer, jedan industrijski sistem koji upotrebljava ugalj, paru, gvozdenу rudu nesumnjivo zaostao u odnosu na industrijski sistem koji za energetsку podlogu ima elektricitet, eksplozive i elektromotore. To se ne ogleda samo u načinu proizvodnje već i u socijalnom sistemu. Jedno od merila svakako je stepen integracije. Stariji industrijski i njima odgovarajući klasni sistemi pokazuju manji stepen integracije i odlikuju se oštrijim klasnim razlikama nego mlađi,

¹ **J. O. Herzler**, *The Crisis in World Population*, Lincoln, University of Nebraska Press 1956, str. 81.

² **Alfred Sauvy**, *Introduction à l'étude des pays sous-développés*, u časopisu *Population*, VI, 4; Oct. 1951, s. 601 i d.

savremeniji sistemi. U industrijski razvijenim sredinama i društvima ovo se ogleda u suprotnosti **selo—grad**, i to ne samo u smislu suprotstavljanja dvaju privrednih sistema, već i kao problem u okviru jedinstvenog industrijskog i privrednog sistema. Takav slučaj postoji u mnogim evropskim društvima. Prema tome, razlika između tradicionalnog i industrijskog društva gotovo je jednaka razlici između razvijenih i nerazvijenih područja unutar razvijenog industrijskog sistema.

O zaostalom društvu možemo govoriti samo u poređenju s drugim, naprednijim, više razvijenim sistemom. Prema tome, izraz »zaostao« ne može imati apsolutnu već samo relativnu vrednost. Nerazvijenost pretpostavlja konflikt dvaju socijalnih sistema, bez obzira na udaljenost i međusobne komunikacije. Sama činjenica da je jedan sistem razvijeniji od drugog izaziva konflikt.³

Razlike između razvijenog i nerazvijenog društva mogle bi se svesti na sledeće: 1) stepen mehanizacije; 2) nivo agrikulture i svojstva oruđa za proizvodnju u zemljoradnji; 3) način transportovanja; 4) omer seoskog (poljoprivrednog) i gradskog stanovništva; 5) primena naučnih i tehničkih dostignuća i iskustava; 6) radni efekat i stepen konzumacije; 7) društvene razlike; 8) stepen razvoja komercijalnih, finansijskih, kreditnih, profesionalnih, istraživačkih, organizacionih i humanih službi; 9) obrazovanje mase stanovništva; 10) stepen društvene integracije; 11) odnos prema svetu i prirodi (racionalan ili mistično-emotivan).

Nerazvijenost ovih svojstava karakteriše nerazvijeno, odnosno nedovoljno razvijeno društvo, a usavršenost razvijeno društvo ili sistem.

Prema tipologiji **Melvila Herskovitsa**⁴ preindustrijsko, odnosno nerazvijeno, i industrijsko, odnosno razvijeno društvo u principu odlikuje sledeća serija karakteristika:

Predindustrijsko društvo	Društvo u kome se vrši proces industrijalizacije
1) Dominantna uloga ekonomije za održavanje života — proizvodnja za sopstvene potrebe	1) Sve slabija uloga ekonomije za održavanje života — proizvodnja za tržište
2) Održavanje kulta »glavarstva«, koji se odnosi na članove koji vrše vlast nad osnovnim grupama	2) Težnja ka individualizaciji dohotka i potrošnje dobara
3) Uloga razmene, dopunjavanja i reciprocnosti među pripadnicima grupa i društva	3) Uloga takmičenja i konkurencije među članovima grupa i društva.

II

Industrijalizacija je svakako najznačajniji uslov **modernizacije**, pod kojom podrazumevamo kompleks **ekonomskog, tehničkog, socijalno-organizacionog i kulturnog menjanja**. Ovaj izraz — modernizacija — je znatno širi i obuhvatniji od termina »industrijalizacija«, iako je ovaj široko rasprostranjen, jer uključuje niz procesa koje uslovljava industrijalizacija. Industrijalizacija uslo-

³ René König, Einleitung zu einer Soziologie des sogenannten Rückständigen Gebiete, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 1951, Bd. VII, str. 19.

⁴ Melville Herskovits, The Progress of Underdeveloped Areas, ed. B. Hoselitz, Chicago 1961, s. 297—298.

vljava određen stepen **urbanizacije**, a urbanizacija znači u mnogome izmenjen način života. Moderna urbanizacija znači intenzivnu privrednu integraciju, a istovremeno i rešavanje problema gradske pauperizacije.

Struktura agrarnog društva odlikuje se velikim procentom zemljoradničkog stanovništva. Razvijeno je zanatstvo kako u gradovima tako i u selima a ukoliko ima industrije, ona je nerazvijena, u rudimentarnim oblicima i vezana je uglavnom za veće gradove. Razmena se obavlja na primitivan način putem trampe, a proizvodnja je takođe zaostala. Živi se u relativno izolovanim zajednicama autarhične proizvodnje.

Stanovništvo je homogeno i među članovima društvenih grupa vlada čvrsto osećanje solidarnosti. Ekstenzivna porodica je osnovna jedinica pri vredivanju i, pored sela, osnovna jedinica društvene organizacije. Karakteristika ovog društva je veoma mala pokretljivost, kako socijalna tako i fizička — prostorna. Ponašanje ljudi određeno je tradicijom izgrađenim vrednostima, a socijalna kontrola vrši se preko običaja (sujeverje, praznoverice) i prinuda, koje su neformalne, ali proističu iz kolektivne snage zajednice i njenog javnog mnjenja, koje uključuje stroge sankcije.

Modernizacija ovakvog društva zasniva se na izmeni produkcionih odnosa i napretku nauke i tehnologije, što znači na uvođenju mašinske snage u proizvodnju i transport, koja povećava i proširuje proizvodnju i omogućuje stvaranje većeg dohotka. Posledice primene ovih snaga su promene shvatanja, psihologije, mentaliteta, ideologije i sistema vrednosti naroda. Dolazi ne samo do preobražaja u ekonomskom već i u političkom i porodičnom životu, u vaspitnim i drugim institucijama, odnosno do značajnih promena u strukturi i funkcijama celokupnog socijalnog sistema.

Moderna proizvodnja zahteva posebne uslove, organizaciju, specijalnu opremu, tehničku specijalizaciju funkcija, koncentraciju radne snage na tačkama primarne i sekundarne proizvodnje i transporta, zatim komercijalne i tržišne operacije, naročito u velikim gradovima. Gradovi postaju centri kulturne aktivnosti, uzimajući ovaj izraz u najširem smislu, i ishodišta masovnih komunikacija. Budući da najveći deo stanovništva živi u urbanizovanim zonama i gradovima, ovaj način života utiče na celokupno stanovništvo.⁵

Osnovna vrednost u ruralnoj sredini je svojina nad gotovo isključivim sredstvom za proizvodnju — **obrađivom zemljom**. S obzirom na nerazvijena oruđa za proizvodnju, — jer se radi o veoma ekstenzivnoj poljoprivredi, — druga vrednost društvenog i ekonomskog značaja je brojnost članova domaćinstva, koji skoro svi sačinjavaju radnu snagu, uključujući i decu, koja od malena učestvuju u pomoćnim poslovima, pa i u privređivanju. U ovoj sredini društveni ugled je određen brojem ljudi, a ne obimom materijalnih dobara i to je osnovni princip vrednovanja. Ukoliko obim dobara i igra neku ulogu, njegova vrednost nije u proizvodnoj snazi, već je dimenzionalno izražena, ona je u potencijalnim kapacitetima, budući da je proizvodnost veoma niska. U agrarnim sredinama svojina nad zemljom je po pravilu ključ ekonomskog bogatstva, a nerazvijen i arhaičan posednički sistem ozbiljna je prepreka za povećanje proizvodnje.

⁵ Proces industrijalizacije prati pojačana urbanizacija. Između 1800. i 1950. ukupan broj ljudi koji žive u mestima preko 20.000 stanovnika u svetu porastao je od 21,7 miliona na 502,2 miliona, što znači 23 puta za 150 godina, dok je celokupno svetsko stanovništvo poraslo za 2,6 puta. Godine 1950. u gradovima sa preko 20.000 stanovnika živelo je 20,9% ukupnog ljudskog roda, a 1800. godine samo 2,4%. Podaci: United Nations, Bureau of Social Affairs. Report in the World Social Situation, New York 1957, str. 113.

Pretvaranje gradova iz upravnih, vojnih i trgovačkih središta u industrijske, uslovljeno je intenzivnim ekonomskim preobražajem. Grad u tradicionalnom smislu služio je uglavnom zemljoradnicima iz okolnih sela, lokalnim trgovcima i zanatlijama kao mesto susreta na tržištu, dok industrijski grad predstavlja centar koordinacije razvijene i razgranate industrijske aktivnosti. Moderan grad deluje kao jedinstvena integrisana privredna jedinica. Razvitkom industrije nekadašnji trgovački i administrativni centri pretvoreni su za kratko vreme u moderne industrijske gradove, u kojima su se na odgovarajući način razvile potrebne komunalne službe.

Ruralno-agrarni način života odlikuje se samodisciplinom, sporim tempom i radnim ciklusom prema godišnjim vremenima koje prekidaju odmori i tradicionalni praznici. Naprotiv u industrijskoj sredini dnevni ciklus života i rada ujednačen je preko cele godine. Industrijski radnici podvrgnuti su disciplini diferencirane radne organizacije, fiksnom radnom vremenu, dnevnom ritmu rada i odmoru koji određuju časovnik i kalendar, a ne kampanja i određeni kumulativni zadatak. Industrijski radnici moraju se pokoravati formalnoj organizaciji koja predstavlja složeni organizam. U kapitalističkom sistemu radnik u industriji je samo beznačajna jedinka koja ne određuje i ne odlučuje, već samo izvršava zadatke. Proširena podela rada zahteva daleko veću specijalizaciju nego u seoskoj sredini.

Arhaično-ruralna sredina odlikuje se **etnocentrizmom**, to jest procenivanjem na osnovu sopstvenog sistema vrednosti i nametanjem tog sistema i onima koji imaju druga merila vrednosti. **Georges Balandier** ističe da etnocentrizam dovodi do potenciranja razlika u specifičnim tradicionalnim civilizacijama, ističući da pojam progresa stoji u bliskoj povezanosti s problematikom etnocentrizma.⁶ Etnocentrizam jača otpore protiv uvođenja inovacija i stvara razlike među grupama u načinu organizacije ekonomike, institucijama, shvatanjima i pogledima na stvari i svet, a preko religijskih i etničkih odnosa produbljuje već postojeće antagonizme, naročito ako su u pitanju višenacionalne zajednice, kojima se uglavnom odlikuju nerazvijene oblasti. Ukoliko i nije reč o višenacionalnim zajednicama, produbljuju se lokalne razlike koje se zasnivaju na tradicijom izgrađenim shvatanjima o pripadnosti određenim grupama sa posvećenim položajima koje su odredili istorijski i drugi faktori. Ovaj faktor mogli bismo nazvati činiocem kulturnog nasleđa u najširem smislu shvatanja kulture. On u svakoj zemlji koja se razvija obavezno prati njenu ekonomsku modernizaciju.

Osećanje solidarnosti u zaostaloj zajednici zasniva se na arhaičnoj društvenoj organizaciji i na principu samoodržanja zajednice. Ono se proverava i kontroliše strogim sistemom društvene kontrole, koja nije formalna, namerno i promišljeno organizovana, već arhaična, neformalna i zasnovana na tradicionalnoj kontroli u primarnoj grupi.

U modernizovanom društvu gradsko stanovništvo je heterogeno. Ljudski odnosi su većinom bezlični, anonimni i netrajni. Sve je manje učešće u lokalnim, susedskim i drugim primarnim grupama. Ljudi su udaljeni od ovih grupa, jer ih privlače specifične interesne grupe ili velike difuzne sekundarne grupe. Pojedinci i porodice, koje su doživele značajne preobražaje, teže izdvajanju od srodničkih grupa i individualizaciji, odnosno oslobođenju poje-

⁶ **Georges Balandier**, ed. Le contexte socio-culturel et le coût social du progrès, u knjizi Le »Tiers-monde«. Sous-développement et développement, Institut national d'études démographiques, Travaux et documents, No 27, 1956. str. 290.

dinaca od pritiska rodovskih grupa i lokalnih primarnih zajednica, kao i od drugih tradicionalnih autoriteta. To je proces razvijanja ličnih sposobnosti i kapaciteta svakog pojedinca. U tome razlikujemo u stvari dva procesa koji se dešavaju istovremeno: **oslobađanje ličnosti od prinuda rodovske grupe i težnja za razvitkom izdvojenog i emancipovanog pojedinca**. Porodično određeni i usmereni pojedinci postaju individualno usmereni, do čega dolazi pod uticajem nove vrste motivacija. U stvari, interesi primarnih grupa zamenjuju se potrebama i interesima sekundarnih grupa, tako da su interesi pojedinaca identifikovani s ciljevima celog društva, koje omogućuje ostvarenje pojedinačnih potreba i želja i usklađuje ih s potrebama, mogućnostima i proizvodnim potencijalom cele zajednice.

Najznačajnije promene izvršene su u **konstituciji porodice i porodičnim funkcijama**. Društvo s arhaičnim crtama i tradicionalnu socijalnu organizaciju karakteriše porodica ekstenzivnog tipa, odnosno prošireno, veliko domaćinstvo. Porodica je ujedno i osnovna proizvođačka jedinica. U urbanim zonama porodica zadržava funkciju biološke reprodukcije, inače je isključivo potrošačka grupa. U nerazvijenim sredinama porodica je deo široke srodničke strukture i manje je zavisna nego u industrijskom društvu. Porodica u agrarnom društvu kontrolisana je od ostalih srodničkih grupa. Prošireno domaćinstvo ili »zadruga«, poznata kod Južnih Slovena, okvir je u kome se vrši integracija srodničke strukture. U tom slučaju mladi bračni par živi u zajednici s njegovim ili njenim roditeljima. Karakteristike i okviri egzistencije ovakve porodice i zajednice su sledeće:

1) **ekonomski troškovi izdržavanja** dece ne padaju direktno na teret roditelja, već su raspoređeni na celo domaćinstvo;

2) **vaspitavanje i briga za decu** ne padaju samo na užu porodicu, već je to briga i ostalih srodnika, uglavnom žena;

3) **vreme stupanja u brak** je relativno rana mladost, za muškarca obično navršena dvadeseta godina, a sedamnaesta ili najviše dvadeseta za ženu, pošto se obavi inicijacija zrelosti, pod kojom se po tradiciji podrazumeva odsluženje vojnog roka. Mogućnost za rano stupanje u brak ostvaruje prošireno domaćinstvo, a muž ne mora biti sposoban da izdržava svoju porodicu, odnosno porodično domaćinstvo;

4) **prinude na udaju i ženidbu** često su veoma stroge i kontrolisane strogim javnim mnjenjem;

5) **mlade žene su motivirane da što pre dobiju decu** i u određenom broju, jer se time procenjuje njihova društvena vrednost;

6) **muž je više motiviran za potomstvo nego žena**, jer deca nose njegovo ime, predstavljaju njegovu »krv«, njegov ugled i društveni značaj, a osim toga nastavljaju po pravilu održavanje poseda, naročito ako su u pitanju muška deca, koja su poželjnija od ženske;

7) postoji nesumnjiva **podvojenost u položaju muškog i ženskog pola**, neka vrsta segregacije koja karakteriše patrijarhalno i nerazvijeno društvo, u kojem žena ne sudeluje u društvenoj proizvodnji;

8) **odnosi između supružnika su redukovani uglavnom na seks**, pri čemu inicijativa pripada isključivo mužu;

9) **autoritet u porodici pripada muškarcu** i on je neopoziv, jer je formiran tradicijom i zasnovan na svojini i proizvođačkim iskustvima.

U novim društveno-ekonomskim uslovima, a u prvom redu pod uticajem učešća žene u društvenoj proizvodnji, kao i pod uticajem obrazovanja i uopšte emancipacije, ove karakteristike su bitno promenjene ili je promena u toku. Promene su znatno brže u gradovima i industrijskim zonama, kao i u prigradskim naseljima, a sporije u selu. Ekonomski činioci uzeti u širem smislu, predstavljaju osnovu ovih promena. Ograničenje zemljišnog poseda i intenziviranje poljoprivredne proizvodnje uvođenjem savremenih agrrotehničkih sredstava učinili su suvišnim jedan deo seoskog stanovništva, a razvoj industrije omogućio je zapošljavanje tih viškova u raznim privrednim delatnostima. Usled svega toga, izvršene su promene u sledećem pravcu:

1) **vaspitanje i briga oko dece** pripadaju **isključivo roditeljima** koji su potpomognuti mnogobrojnim društvenim naporima; s obzirom na racionalnije privređivanje i primenu savršenijih proizvodnih oruđa, kao i zakonske mere koje regulišu produženi sistem školovanja, **deca se samo delimično koriste za dopunski rad**;

2) **vreme stupanja u brak je nešto pomeren**, odnosno postoji tendencija pomeranja, vezana za produženo školovanje i profesionalno usavršavanje, koje omogućuje sigurnija sredstva za izdržavanje porodice;

3) ekstenzivne porodice i proširena domaćinstva redukovani su ili se nalaze u procesu redukcije na **konjugalnu porodicu**, odnosno porodicu u užem smislu, koja je manje zavisna od srodničke grupe, ali više prepuštena sopstvenom privređivanju. Očigledna je **tendencija ka individualizaciji porodične grupe**, koja se ogleda u samostalnom privređivanju i slabljenju veza sa lokalnom zajednicom i srodstvom;

4) s obzirom na ekonomske promene i mogućnost upošljavanja i ostvarenja lične egzistencije, **popustile su i prinude u pogledu udaje i ženidbe**, isto tako promenjen je i stav javnog mnjenja u pogledu razvoda brakova;

5) u **pogledu izbora bračnog druga** najveći značaj pridaje se **ličnim osobinama**; uporedo sa ekonomikom u proizvodnji provodi se i **ekonomika u prokreaciji**; visok fertilitet prouzrokuju razni podsticaji: moralni kodeksi, narodni običaji i praksa, porodična organizacija; uvođenje racionalnih shvatanja smanjuje tradicionalna, kojima se pridružuju socijalni podsticaji i lične motivacije da se promeni reproduktivna praksa; jedan od ključeva operativnih elemenata za smanjenje broja rađanja svakako je i standard života; kako se povećava visina dohotka, rastu i materijalne i duhovne potrebe, a u tom pogledu veliki broj dece u jednoj porodici predstavlja znatne prepreke za ostvarenje ciljeva — budući da je rad dece zabranjen, a obavezno produženje školovanja onemogućuje delimično upošljavanje, praktično prestaje i potreba za većim brojem dece, pa se konačno dolazi na sistem male porodice, koja odgovara novom načinu života (ovakvoj situaciji doprinosi emancipacija žene, koja usled proizvodne i društvene angažovanosti nije više u stanju da podnese veliko fertilno opterećenje niti da se u potpunosti posveti većem broju dece; primena kontraceptivnih sredstava to još omogućuje i olakšava);

6) **motiviranost bračnih drugova za potomstvo se izjednačuje**, jer deca više ne pripadaju pretežno jednom roditelju; udeo majke u vaspitanju i profesionalnoj orijentaciji dece znatno se povećao, tako da je njen uticaj postao veći nego ranije; patrijarhalni sistem iščezava, a zamenjuje ga novi odnos u porodici, koji još nije izjednačio ženu u svemu sa mužem, ali nesumnjivo pokazuje težnju za potpunim izjednačenjem; s obzirom na promenjene odnose

prema sredstvima za proizvodnju, ograničenje poseda i izjednačenje prava dece oba pola, u znatnoj meri oslabila je segregacija polova koja se ogledala u želji za muškom decom i nizu drugih pojava u društvenim odnosima; učešće žene u društvenoj proizvodnji i njeno ekonomsko osamostaljenje omogućili su joj i društveno-političku ravnopravnost sa mužem i muškarcem;

7) **komunikacije između supruža** dobile su druge, **novе sadržaje**, prenošenje tradicionalnih porodičnih funkcija sa porodice na druge institucije stabilizovalo je brak i učinilo ga zavisnim od ličnih kvaliteta i emotivnih odnosa muža i žene;

8) **autoritet u porodici ne zasniva se više na tradicijom utvrđenim pravima**, već je podeljen između supruža u zavisnosti od njihovog obrazovanja, radnog iskustva i ostalih kvaliteta.

Redukovane su mnoge porodične funkcije ili postoji jako izražena težnja za redukovanjem. Savremena porodica nije više autohtona, samoodržavajuća ekonomska institucija budući da su mnoge njene funkcije prešle na društvo. Međutim, porodica kao ekonomska grupa još postoji, pošto su izvesne aktivnosti i oblici kućne proizvodnje ekonomičniji od fabričkih. Upravna funkcija porodice takođe je smanjena i ograničena, a autoritet roditelja oslabljen. Funkcija vaspitanja dece ograničena je i redukovana čak i u zaostalijim oblastima usled zaposlenosti roditelja u proizvodnji van kuće, proširenja broja škola i kulturnih ustanova i sistema obrazovanja, o kome se brine celo društvo.

Status žene promenjen je najpre u materijalno-proizvodnom, a zatim u političkom i općedruštvenom pogledu. Uvođenje žene u politički život posledica je njenog ekonomskog oslobođenja i izjednačenja sa muškarcem, a ova promena donela je niz drugih preobražaja. Udeo žene u političkom životu najbolje ilustrira učešće žena u raznim upravnim i društvenim aktivnostima.

III

Prilagođenost stanovništva na industrijske uslove života ogleda se u prvom redu u prihvatanju **inovacija**. Ukoliko je otpor protiv uvođenja novina veći, utoliko je viši stepen neprilagođenosti na novi način života koji nameće ekonomski i industrijski razvoj, odnosno urbanizacija, koja ga neminovno prati. Neprilagođenost potpomaže i jedna osobita vrsta dualizma koja se ogleda u stanovanju u selu i radu u gradskom naselju. Ovi uslovi stvorili su tip seljaka-radnika s posebnom ekonomskom pozicijom i mentalnim osobinama. Njemu rad u fabrici često nije jedini a ni glavni deo prihoda. On je ekonomskim interesima vezan za zemlju, ona mu daje sigurnost i sprečava ga da se trajnije veže za grad i industrijsku proizvodnju. Ovaj tip radnika obrazuje posebnu društvenu kategoriju i predstavlja znatan problem u prvim fazama industrijalizacije i ekonomskog razvoja.

Transfer kulturnih elemenata u prostore različitih načina proizvodnje uvek je složen i izaziva različite otpore i sukobe. Kad se susreću različiti sistemi proizvodnje, neminovno dolazi do otpora, jer stari način proizvodnje i tradicionalna kultura nikad ne iščezavaju u celini niti se novo i staro naprečac smenjuju. Inovacije se u principu primaju s rezervom, pogotovo ako se promene vrše uz pomoć administrativnih metoda. Naše iskustvo iz admini-

strativnog perioda i iskustva nekih drugih socijalističkih zemalja to najbolje potvrđuju. Zbog toga se prilikom uvođenja novih kulturnih elemenata mora voditi računa o postojećem vrednosnom sistemu.

Promene izazivaju značajne posledice i nove promene, pre svega u društvenom i individualnom životu ljudi. Ako se one vrše naglo i drastično, razvoj bi mogao biti usporen i zadržan. Problem stimuliranja razvoja putem motivacije ljudi predmet je mnogih specifičnih istraživanja. Svest ljudi formirana u uslovima tradicionalne privrede i kulture još dugo deluje, iako su ekonomske i tehničke promene poremetile i izmenile stari društveni poredak. Prihvatanje inovacija nije samo stvar tehničke adaptacije, već ono zahteva i **novi sistem motivacija**, koji se bitno razlikuje od onog u tradicionalnoj sredini i koji zahteva individualni preobražaj ljudi.

Pod inovacijom podrazumevamo ostvarenje zamisli koje vode kvalitativnom poboljšanju rada, procesa proizvodnje i organizacije. One se ogledaju u mnogobrojnim vidovima života i načina rada.

U pogledu prodiranja i širenja inovacija mogli bismo razlikovati uglavnom tri polja društvene akcije, na kojima se inovacije mogu ostvariti:

- a) **polje proizvodne delatnosti**,
- b) **polje upravljanja**,
- c) **polje potrošnje**, ili, u širem smislu, društvenog i materijalnog standarda, u koji uključujemo i zdravlje i obrazovanje.

Očigledno je da **polje proizvodnje** predstavlja glavno područje inovacija, jer omogućuje veću proizvodnju materijalnih dobara, što uslovljava proširenje obima potrošnje, to jest društveni i materijalni standard. Na sektoru proizvodne delatnosti najopštije prihvaćena inovacija predstavlja uvođenje savršenijih alata i **proizvodnih oruđa**, kao što je zamenjivanje drvenih gvozdenim, a gvozdenih složenijim mehaničkim spravama. **Drugi tip** inovacija na ovom području predstavlja uvođenje alata i ostale proizvodne opreme za koju ne postoje ekvivalenti u ranijem načinu proizvodnje, odnosno u tradicionalnoj manufakturi, ili produkcija potpuno novih predmeta koji ranije nisu proizvođeni u odgovarajućem kraju. U prvom redu, to je uvođenje složenije mehanizacije umesto jednostavnih ručnih alata i novih transportnih sredstava koja olakšavaju saobraćaj. **Treći tip** inovacija na polju proizvodnje predstavlja široka skala proizvodnih uređaja koji ne menjaju samo način tradicionalne proizvodnje već zahteva i osnovnu rekonstrukciju proizvodnih objekata. To je u prvom redu podizanje novih fabrika u agrarnim rejonima. Za razliku od prva dva tipa, treći tip inovacija usvaja relativno ograničen broj lica — onoliko koliko je u mogućnosti da apsorbuje fabrička proizvodnja, ali su posredni uticaji ovih inovacija mnogo veći i širi.⁷

Inovacije na polju upravljanja su pre svega prelazak od oligarhijske uprave na samoupravljanje. Kao što je poznato, industrijalizovana i modernizovana društva bolje funkcionišu kad su pojedinci u mogućnosti da razvijaju inicijativu, kad mogu da učestvuju u upravljanju i u odlučivanju uopšte, kad imaju slobodu izbora, kretanja i odgovornosti, kad narod ima slobodu inicijative, kad učestvuje u društvenim institucijama, kad ljudi predstavljaju odgovorne građane, a ne poslušne objekte.

U pogledu trećeg polja dejstva inovacija mogli bismo istaći da je ono u najtežnoj vezi s prva dva područja dejstva, jer se u sistemu ovih inovacija

⁷ Lyte W. Shannon. Underdeveloped Areas. Harper-Brothers. New York, 1957. str. 401—404.

menjaju i navike potrošača. Efekat inovacija ne zadržava se promenom navika proizvođača i korisnika, pošto izmenjene navike jednog tipa izazivaju dalje promene. Tako, na primer, uvođenje žene u proizvodnju izvlači radnu snagu iz domova, smanjuje autoritet patrijarhalnog starešine porodice, omogućuje ravnopravan položaj žene i muškarca, jednom rečju ima dalekosežne društvene i političke posledice.

U procesu provođenja inovacija nailazi se na niz otpora različite vrste, u prvom redu **socio-psihološke i kulturne prirode**, jer, kao što je rečeno, svaki transfer moderne tehnologije i proizvodnje predstavlja oblik akulturacije.⁸ Nekad se i novine koje očigledno vode povećanju proizvodnje, a time i materijalne dobiti, ne usvajaju zbog toga što oni koji treba da ih usvoje smatraju da bi na taj način bila poremećena postojeća društvena ravnoteža.

Druga grupa otpora zasniva se na činjenici da uvođenje novina zahteva napuštanje tradicionalnih običaja, navika i oblika ponašanja. Ovi otpori pojačani su strahom da se uvođenjem novih tehnika proizvodnje ne poremete tradicionalni ili srodnički odnosi, to jest patrijarhalna i nerazvijena socijalna struktura.

Po pravilu razlikujemo grupe **prethodnika u inovacijama**, lica većih ili manjih grupa, koja najprije prihvataju novine i postaju njihovi nosioci. Kod nas su to najčešće politički aktivisti i njihove porodice, odnosno krajevi u kojima je revolucionarni pokret bio najviše razvijen i pripadnici ranije potisnutih društvenih redova, u prvom redu radničke klase. Budući da industrijalizacija i ekonomski razvoj u Jugoslaviji imaju širok politički i ideološki okvir, razumljivo je da je ideološka mobilizacija veoma široka, i da ona predstavlja značajnu pripremu građana za prihvatanje inovacija,

U grupi prvih učesnika u korištenju inovacija i protagonista novina nalaze se i **žene**, koje su u patrijarhalnom društvenom poretku bile lišene mnogih prava, kako ekonomskih tako i pravno-političkih. Danas gotovo nema profesije u kojoj žene ne učestvuju u proizvodnji uporedo s muškarcima s kojima su potpuno izjednačene ekonomski, a time i politički. Uloga žena u širenju inovacija je velika, jer joj se i uloga u porodici izmenila i ona sada umnogome predstavlja autoritet. Seoske žene, na primer, u velikoj meri stimuliraju migracije prema gradu i u tom smislu vrše uticaj na svoje porodice, pogotovo na buduće supruge. Emancipacija seoskih žena ide uporedo s obrazovanjem, odnosno širenjem novih znanja i iskustava.

Ekonomski razvoj je pun kompleksnih međuzavisnih promena koje se istovremeno manifestuju u materijalnoj tehnologiji, u formi veza i udruživanja u kojima ljudi žive i rade, kao i u iskustvima, sposobnostima i navikama miliona pojedinaca. Stare navike i zaostala svest, jednom rečju tradicionalno nasleđe, velike su prepreke razvoju, ali industrijalizacija nameće novi način života i neodoljivo savladuje stare stilove. Humani faktori koji čine razliku

⁸ Akulturacija (aculturation) je sinonim za izraz »kulturni kontakt«, koji je, izgleda, prvi upotrebio nemački antropolog W. Kirekberg (vidi G. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, Stuttgart 1910, s. 97). Thurnwald je ovaj izraz upotrebljavao pre 34 godine, ističući da je akulturacija proces, a ne izolovan događaj (R. Thurnwald, *The Psychology of Aculturation*, *American Anthropologist*, XXXIV, 557—69). Tridesetih godina ovaj termin počeo je da se upotrebljava u američkoj antropologiji i označavao je proces kad dve ili više kultura koje ranije nisu bile u vezi dolaze u dodir jedna sa drugom u stepenu dovoljnom da proizvede značajne promene u jednoj ili svima. Pritom se kultura manje razvijenog društva konformiše sa kulturom razvijenijeg društva. Prema nekim autorima (Parsons) to je samo slučaj sinkretizacije. Prilagodavanje individualnog položaja prilikom uključivanja u kulturne modele (pattern) drugog društva američki antropolog M. Herskovits naziva enkulturacijom (enkulturation).

između razvijenih i nerazvijenih ili nedovoljno razvijenih oblasti, to jest ekonomski i industrijski zaostalih i naprednih, nisu ni u kojem slučaju biološki, već kulturni, ili preciznije rečeno socio-kulturni. Tako materijalna tehnologija utiče na formiranje »socijalne tehnologije«, s kojom je u korelativnoj vezi.

Ekonomski razvitak biće uspešan ako su zadovoljene osnovne ljudske težnje:

1) pristojan život, s mogućnošću za obrazovanje, povoljnim uslovima za rad i dovoljno vremena za odmor posle rada;

2) osećanje sigurnosti, kako socijalne u užem smislu tako i od elemenarnih i drugih nepogoda (glad, rat, poplave i sl.);

3) osećanje slobode i participacije u upravljanju, učešće u odlukama, lokalnoj samoupravi, ekonomska demokratija;

4) stvaralačke mogućnosti, mogućnosti i podsticaji za iskorišćavanje ljudskih sposobnosti i kapaciteta;

5) svest o pripadnosti zajednici koja ima iste ciljeve, odnosno osećanje svrhe i ciljeva rada i života, identifikacija s ciljevima i vrednostima društva u celini.

Koegzistencija raznorodnih elemenata u jednom društvu, koja je neminovna pri smenjivanju različitih socio-ekonomskih formacija stvara neizbežne sukobe ličnosti, grupa, pa i kultura, pogotovo ako se promene vrše u prostoru različitih i dugotrajnih istorijskih delovanja i u zemljama s različitom nacionalnom strukturom.

U ubrzanom ekonomskom kretanju činioци koji favorizuju preobražaje visoko su stimulirani ekonomskim prednostima i tehnološkim i tehničkim ostvarenjima koja olakšavaju svakodnevni život. Prilagođavanje ljudi novim ekonomskim uslovima predstavlja zanimljiv i značajan problem, pogotovo ako se o ljudskom faktoru ne vodi računa još u početku. Mnoge mere preduzete uz zapostavljanje psiholoških i kulturnih faktora nisu mogle biti ostvarene uprkos velikih materijalnih i organizacionih zalaganja. Industrijalizacija i urbanizacija, znači organizovanje materijalnih i tehnoloških okvira za nove društvene odnose i oblike, često su više delovale na promenu nekad »svetih« područja mentaliteta i emocija ljudi nego izolovane administrativne forme ili vaspitne akcije lišene materijalnih osnova. S druge strane, usled nepoznavanja psiho-socijalnih i kulturnih faktora i neprilagođavanja metoda izgradnje novih ekonomskih odnosa ljudskom faktoru, ostali su bez rezultata mnogi ekonomski i materijalni napori društva.

Summary

ECONOMICAL DEVELOPMENT AND TRANSFORMATIONS OF UNDERDEVELOPED SOCIETIES

The subject of consideration of this paper are the transformations of underdeveloped societies caused by the economical development, that is the process of modernization whose the most significant precondition is industrialization.

In the first part (I) the author in an analytical way reviews the concepts: »underdeveloped society« and »developed society«. According to the author there is no human society that could be characterized as a stationary and concludes that there are no sufficiently developed regions that could be confronted to the

underdeveloped ones, because in no country technical and other potentials are never sufficiently developed neither they are at the disposal and use to all social strata evenly. The author thinks that the difference between traditional and industrial society is almost the same as the difference between the developed and the underdeveloped regions within the developed industrial system. Then the eight points of difference between developed and underdeveloped societies are given, and in this connection the author cites in the table according to the typology of Melvil Herskovitz the characteristics of the preindustrial society and the society under the process of industrialization.

In the second part (II) the author considers the basic characteristics of the so called traditional agrarian society and its modes of social transformations in the process of modernization. In that context the author points out the process of transformation of family and family relations and stresses especially the forms of transformation of extended family of South Slavs known under the name «zadruga». Characteristics of such family are, according to the author, as follows: 1. livelihood, education and care of children are the matters of whole family-household, 2. age of marriage is early youth (20 for male and 17 for female), 3. marriage of both sexes are strictly controlled, 4. social value of woman is estimated by the number of children she has, 5. husband is more motivated for having descendents (male) than wife, 6. different position of males and females, 7. relationship between man and wife are reduced almost only to sex, and 8. authority in family belongs to males exclusively. The author then considers transformations of these characteristics in the process of modernization of society.

The third part of this article (III) is devoted to innovations as indicators of adaptability of population to industrial conditions of life. Adoption of innovations is not only a matter of technical adaptation, but it requires also a new system of motivations that substantially differs from the one in the traditional society, and individual transformation of people as well. The author then discusses the three fields in which innovations are being realized: a) productive activities, b) management and c) consumption.

Резюме

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И ТРАНСФОРМАЦИИ НЕРАЗВИТЫХ ОБЩЕСТВ

Предметом статьи являются общественные трансформации неразвитых обществ обусловленные экономическим развитием то есть процессом модернизации, а самым значительным условием последнего является индустриализация.

В первой части (1.) автор аналитически обсуждает понятия: „неразвитое“ и „развитое“ общество. Согласно автору, не существует человеческое общество которое можно было бы назвать „стационарным“ (постоянным) и заключает что не существуют ни достаточно развитые области которые бы сопротивлялись неразвитым так как в одной стране никогда в довольной мере не развиты технические и другие возможности и ими не располагают и не пользуются все слои общества равномерно. Автор считает что разница существующая между традиционным и промышленным обществом почти равна разнице существующей между развитыми и неразвитыми областями внутри развитой промышленной системы. Затем в статье приводятся восемь точек разницы между развитым и неразвитым обществом и в связи с этим, автор опираясь на типологию Мелвила Херсковитса, в таблице приводит характеристики доиндустриального общества и индустриального общества.

Во второй части (2.) автор обсуждает основные метки так называемого традиционного аграрного общества и видов его общественной трансформации в процессе модернизации. Автор подробнее обсуждает процесс трансформации семьи и семейных отношений и в этом смысле особенно подчеркивает метки и модальности трансформации расширенной семьи у южных славян под названием „zadruga“. Метки такой семьи согласно автору следующие:

1. содержание, воспитание и забота о детях касается всей семьи.

2. время поступления в брак ранняя молодость (20 для мужчин и 17 для женщин),
3. замужество и женитьба под строгим надзором,
4. общественная ценность женщины оценивается числом её детей,
5. муж больше мотивирован для потомства (мужское) чем женщина,
6. разрозненность в положении мужского и женского пола,
7. отношения между супругами сводятся в основном на сексуальное отношение,
8. авторитет в семье принадлежит мужчинам.

Автор затем обсуждает трансформации этих меток в процессе модернизации общества.

Третья часть (3) посвящается изобретательствам которые являются указателем приспособленности населения в промышленных условиях жизни. Приемка изобретательства является не только вопросом технического приспособления, но она требует новую систему мотивации, которая в сути отличается от той в традиционной среде в которых осуществляется изобретательность. Автор затем обсуждает три области в которых осуществляются изобретательства: а) производственные деятельности, б) правление и в) потребление.